

Visoko

Ja imam 51 godinu. Ja sam živela kod Visokog, ali sam rođena u Kaknju. Iz zdravstvenih razloga djeteta morala sam da pređem u Visoko. Visoko nema tešku industriju, čišće je i mirnije.

Po zanimanju sam bila trgovac, trideset godina. Sad više ne radim. Imala sam muža, a

imam sina. Ima 19 godina, završio je zanat. Sad sjedi kući, nema posla.

Kad se kaže trgovina, odmah znate kolika je to vrijednost. Mogla sam da kupim jednu kuću, da napravim drugu, da napravim prateće objekte: štalu, šupu... Da kupim zemlje, da mogu da posijem baštu, da imam čistu hranu za svoju porodicu. Da uhranim svinje, koke, kravu...

Centralna Bosna je industrijska zona. Bez ikakvih problema, ako završiš bar zanat, možeš da radiš, a o većoj stručnoj spremi da ne pričam. Ja sam počela da radim od šesnaest godina, pa sam se sama školovala, vanredno preko posla.

Ljudi su imali dosta, standard je bio jak. Nisam uopšte mogla da vjerujem da su ljudi imali nekih teškoća. Išli su na more, išli su u Evropu, u Ameriku, u Australiju. Slobodno se išlo u Grčku na ljetovanje, u Bugarsku, u Francusku, u Poljsku, bilo gde, u Englesku. Mogo si da dobiješ dokumente, kud god hoćeš da ideš.

U Visokom 90% je bilo muslimansko stanovništvo, 6-7% je bilo pravoslavnih, a 2-3% katoličkog stanovništva. Bio je zakon, bila je država. Niko nije smio da pokuša ništa. Ideš normalno da radiš svoj poso, biraš sebi komšije, s kim, ćeš da sjediš, pričaš. Moj deda, moja baba, moja majka, ja, svi smo rođeni u muslimanskim selima, gdje su mješane kuće. To nije predstavljalo tada nikakvu prepreku. Kad je Uskrs, nose se šarena jaja. Ja djelim njihovoj djeci po stopedeset jaja, a oni, kad imaju Bajram, oni su meni meso i kolače. Družili smo se, radili smo. I radimo zajedno, pomažemo se. Ko ima mašinu, treba li da se pomogne, ne pitaš ko je, pomogne ko prije stigne. Što se tiče religije, dosta je mladog sveta bilo u Savezu komunista, pa oni to nisu svatali ozbiljno. A stariji naraštaj, kad je u pitanju vjera, oni su pratili. Muslimani su više slali svoju djecu na vjeronauku, kao da su se oni plašili da će oni da izgube neki identitet među nama. A nama to nije ništa značilo, mi smo znali u kalendaru kad je Božić, kad je Uskrs, proslavimo to, idemo dalje.

Imam ružno mišljenje o političarima i liderima prije rata. Mislim da su to ljudi koji nisu bili dostojni svoga naroda uopšte. Ni na jednoj strani. Niko. Ne bi poželila ni jednoj državi da ima takve političare. Oni hoće dominaciju. Njihov mozak je išo samo da dominira.

Rat su mogli sprečiti. Kad je počela vojska da se povlači iz Slovenije i iz Hrvatske, mi smo mislili u Bosni, to neće nas toliko zakačiti. Jer Bosna je leopardova koža, šarena, nemoguća za podjelu nikakvu. Nadali smo se da to neće biti kod nas tako. Međutim, šta je tu je.

Počele su da se biruju te stranke. Kad su bili prvi izbori, počelo je da demonstrativno svira, provocira. Mi smo tu bili manjina, pravoslavni, Hrvati, u visočkoj opštini. Mi nismo imali nikakve šanse ni da se spremamo, ni da se branimo, ni da ratujemo protiv nekoga. To je bilo nemoguće. Nikako nije bilo izvodljivo. Pokušali smo u razgovoru da kažemo da je zajedništvo nama jedini način da ostanemo. Poslije izbora počinje zahlađenje u priči. Pravoslavni narod je takav narod, koji je po tradiciji suviše ponositi narod. Ima svoje ja. I on, ako vidi nešto što mu nije pravo, on će tebi reći. I tako, počele su da se formiraju neke straže.

Jednog dana, bila je nedelja, mi smo počeli da ručamo. Odjedanput je počelo da puca. Ja sam u nižem nivou dole, pored ceste sa kućom, a gore se visočije malo pucalo. Taj dan su Muslimani ispraznili prvi sedam srpskih kuća, istjerali su ljude iz kuća. Onda su naši izašli i pitali šta je to. Pa, ono, ovo, mi kao oružje treba da se preda. Kome da preda, šta da preda?!

Svaka druga kuća ima lovačko oružje. Stravstveni su tu lovci. Ima dosta lovaca, i jednih, i drugih i trećih. Pitali smo ih zašto ste ih istjerali. Kažu nismo mi. Pa neko jeste. Onda se malo to stišalo, onda opet isto. Sve po noći, puca, puca, puca, tamo, vamo. Svaku noć sve bliže i bliže. Pošto je moj sin bio nježnog zdravlja, moj muž je rekao meni, vodi dijete negde van odavde, nemoj da on ovo preživljava, da sluša. U školi su djeca počela da se djele. Prosvetni radnici su počeli da se djele, sjede jedni ovde, drugi sjede u drugoj kancelariji. Srbi su smatrali kad se povuče jugoslovenska vojska, da mi više nemamo zaštite, da nas neće niko braniti. Tako je i bilo. Svi koji su ostali, osim žena i djece koji su izašli, a svi ostali koji su se zatekli 20.6.92. godine odvedeni su u logore.

Ja imam certifikat od mog muža koji je izdao Crveni križ. On je ostao tamo i odveden u logor. Našli su ga na spavanju, pokupili su ga ujutru u šest sati, udarili ga puškom. Onda su pretresali naše kuće, uzimali šta su htjeli iz tih kuća, tražili su navodno oružje. Odveli ga u logor sa još šesto ljudi. Oni su, osim Srba, vodili vjerovatno i po nekog Hrvata, možda i po nekog Muslimana, koji se opirao tome svemu. A žene i djecu su odveli u škole i zatvorili ih.

Poslije toga su ga odveli u Zenicu za razmjenu kod Travnika, Ljubin Han. On je bio u logoru 636 dana, skoro dvije godine. Ja sam bila u Valjevu, u Jugoslaviji. Moja je sestra ostala u Kaknju. Ona je posle uspela, pošto je stara žena, da dođe nekako do njega, pa je počela da mu nosi po malo hrane. Njima je bila glad najgora. U Visokom su ih najviše mučili glađu i tukli. U Zenici nisu ih tukli toliko, samo su ih glađu patili, nisu imali da jedu. Za njega je bilo najteže u Visokom. Tu su neki ljudi ubijeni, neki su ubijeni kod kuća. Pobijene su čitave porodice koje nisu htjele da izađu.

Ja sam napustila kuću sa djecom. Ja sam uzela dijete i još jedna žena sa dvoje djece, sjeli smo u auto. Oni su nas pustili da izađemo. Oni su puštali samo žene i djecu, muškarce nisu. Ništa nismo mogli ponijeti sa sobom. Dječije dvije majice i sebi dve majice. Dokumentaciju si mogu da uzmeš. Nisu gledali naše stvari. Šta će gledati kad vidi da ne nosiš ništa, prazan ideš. Prvo smo išli u Ilijaš. Tu je bio

sabirni centar i onda su autobusi Crvenog krsta razvlačili. Svaki dan po deset autobusa.

Prvu poruku sam primila posle šest mjeseci, da mi je muž u logoru. Posle su počele poruke da idu, svaka dva, tri mjeseca. Onda je to išlo sporo. Zato sam se i vratila iz Valjeva na Sokolac, opet u neki taj centar Srpske Republike. Oni su nas onda slali dalje i ja sam dobila da dođem u Višegrad. U Višegrad sam došla 3. jula 93. godine, posle trinest mjeseci, sa djetetom.

U Srbiji sam živjela u jednoj bogatoj kući. Davali su nam da jedemo koliko hoćemo. Crveni krst nam je donosio mnogo hrane, obilazili su nas. Imali smo i ljekarske preglede. Kad sam odlučila da napustim Srbiju, morala sam da potpišem izjavu zašto odlazim. Njima nije jasno, jer je rat ovamo bio, da se povlačim i da idem u ratnu zonu. Odlučila sam da idem samo zbog muža. Da čekam razmjenu, da radim na razmjeni, jer moraš da zoveš telefonom svaki čas. Nisam imala drugog razloga da se vraćam, samo sam mislila da se prije nađemo. Kad je pušten imao je 54 godine. Posle dvije godine, 56 godina kad je namirio, umro je. Ovde je umro u Višegradu. Izašo iz zatvora sa posledicama. Svaki dan je išo u Užice ljekaru. Oni su ga liječili, vratio se kući i tako sve slabo, slabo i jedan dan, ceo organizam je popustio i otkazalo je srce. Zbog batina. Strahovito je bio mršav. Nije mogo da se popravi. Polomljen je bio sav, kosti uništene.

Ovde sam pet godina, sve u istom mjestu. Težak život, posla nema. Crveni krst da malo tjestenine, brašna, ulja. Dalje, snalazi se. Ja odem u Srbiju, kad imam pare da platim prevoz, pa donesem hrane. To je bilo tri, četiri puta za toliko godina. Kad sam došla ovde '93. godine, grad je bio prazan, '94. godine nešto se popunjava. Tek posle Dejtona došlo je Sarajevo da popuni grad. Svi su išli više dole, za Bjeljino. Tamo bar ima zemlje da se sije. Ovde nema šta da se sije. To su brda. Zato sam ja izabrala, pošto sam Gospod Bog je htjeo da ja imam znanja u glavi za fitoterapiju, pa sam vidjela da po tim brdima mogu nešto da uradim. Bilo je mnogo bolesnog svijeta, djece, žena, vojske, najviše na psihičkoj bazi. Donijela sam dvadeset knjiga, počela sam da čitam intenzivno. Zamolila sam ljekara i jednog farmaceuta da mi oni pomognu, što na latinski da se snađem i onda sam ja počela da radim. To je se pokazalo dobro. Ljudi su počeli dolaziti. Nema pare, donese konzervu, krompira, pasulja, masti, slanine. Neko je donio meni, nekome sam dala ja i tako.

Posle sedam godina sam išla da vidim gde je bila moja kuća. Srušeno je sve posle Dejtona. Odneli su materijal sa nove kuće, odneli su štalu. Ima, eto, stara kuća. U toj staroj kući živi jedan Musliman, Bošnjak iz Višegrada. Tako je slučajnost da je on iz Višegrada. I ja sam se šokirala posle razgovora sa njim. Brzo su se počeli da okupljaju oko mene komšije. Pitali su sve, pričali su. Ja više nisam imala osećaj da je to moja kuća, da je to moje. Ne, to više meni ne pripada.

Samo da se čovjek, ako može, snađe da nešto namiri da bi se zamjenio za imovinu. Tako su teške uspomene. Nema mog svijeta tamo. To je sve otišlo, Amerika, Australija, Srpska Republika, Jugoslavija, Evropa. Nemam volju nikakvu da idem nazad. Mislim da je sva moja prošlost jedan san.

Vjerovatno ljudi ponovo mogu živjeti zajedno. Drugi mogu. Ja nisam sklona mržnji, ne radi se kod mene o mržnji. Ja ne mrzim ljude. Ja sam sjela i pričala. Pitao me ovaj čovjek što živi u mojoj kući, da li ja hoću svoju kuću. Ja sam mu rekla, ne. Ti živi, kad umreš nek je sruše. A on je ovako počeo da plače. Kupila sam mu kafe, šećera, stavila na sto. On je meni rekao da je izgubio tri sina, ženu, zeta. Ja nisam imala riječi da mu kažem.

Nemam ja planova za budućnost. Kad sam sve to vidjela tamo, ja nemam predstave niti imam volje. Ja jedino što gledam u ono dijete da koliko mogu da živim samo da bi njemu bilo lakše. A šta će on da uradi, ja ne znam. Imamo dokumente, možemo da idemo u treće zemlje. Mali je nježnog zdravlja, ne znam kako bi podnio promjenu klime. A i ovaj poso me veže, tako da ja sada više pričam sa pticama i sa životinjama, sa biljkama, nego sa ljudima. Nemam više potrebe. Najgore me pogodilo kad sam čula da su moje komšije zapilili moju biblioteku od osam stotina knjiga u kući.

Najgori mi je što sada nemam uslova sinu da pružim. Moj sin je završio zanat. Imao je matursku večer ovde, u hotelu. Na nogama je imao očeve cipele iz zatvora. Prvi puta sam, prije sedam dana, ja sinu kupila cipele. Prvi puta u sedam godina. Moj sin je imao više garderobe nego sva djeca iz mjesne zajednice. Ali je ponos u čovjeka jači od svega toga. Ne mogu ja da primim šamar laži i da mi date soliter, i da mi date grad i da mi date državu. Oni su meni uništili muža, uništili su moje kuće, ispričali su laži. Srbi u Visokom nisu mogli ništa da urade. Mi smo bili taoci tamo. Možda su Muslimani bili negde na drugom mjestu taoci. Kakvo djetinjstvo moj sin ima, da ja njemu ne mogu da kupim. Ovo ja radim da pomognem ljudima i sebi, da bi mogla sinu da mu ja kupim paštetu da namaže hljeba, da mu kupim, možda svakih deset, dana jednu čokoladu.

Čekala sam, pošto je ovo teritorijalno Bosna, entitet Srpske Republike, čekala sam da se završi ta dokumentacija, nadoknada štete, pravo na povratak, da vidim šta će biti. Ja to moram zakonski da čekam, a meni se tu ne sjedi. Nemam ni ja razloga da sjedim tu. I onaj čovjek će doći po svoju kuću. Nema tu posla, ne rade fabrike, privreda. Ovo je za penzionere. Ovo samo može penzioneri da se odmaraju, da šetaju mostom, Drinom.

Za rat ja krivim političare. Sve političare, sve tri strane. Meni nije jasno šta je okrenulo ljude. Ja sam se sada pozdravljala sa svojim kolegama. Ima nešto između nas što je hladno. Nisam ja pobornik mržnje. Ako su i Srbi krivi, krivi su, ako su Hrvati krivi su, ako su Muslimani krivi su, ali da se ta laž skine, da se kaže prava istina Ne može narod bit kriv. Mogu bit pojedinci. U svakom ratu strada generacija. Možemo li živjeti jedni pored drugih? Može li Ilijaš, koji je bio srpski, biti srpski, Visoko biti muslimansko. Može, ali hajde da radimo, da poslujemo, da živimo, da se pozdravimo, da zamjenimo svoju imovinu. Sad kad sam išla auto putem, tačno se vidi da neka smrt lebdi na tom dijelu iznad Ilijaša. Nešto u zraku. To je na hiljade grobova. Kako preći preko toga?! Može li se to tako lako? Ne može. Desilo se nešto što je najgore, kriminal je izišao na površinu. Bogati su oni koji ništa radili nisu. A bogati ljudi, kao ovaj stari što je bio ovdje, on je posto

bijedan, siromašan čovjek, bez ičega. Ja nisam imala koliko je imo on, ali u njega je nasledno od deda, od oca, a moje ja sam kupila. Ja sam od deset nokata kupila i sad to nemam.

Nema Bosna za šta više da ratuje i može biti samo pusta, prazna i prokleta. S kim će da ratuje, za što će da ratuje. Nema više svrhe ratovati, sve je upropašteno. Treba sada mnogo godina da prođe da se dovede na svoje mjesto, bar 50% da se dovede. Nema. Bosna bi trebala da bude slika cijelom svijetu, da to ne radi. Zašto muslimanski narod ne svati da je evropski narod. Ne može se on uklapati u politiku Teherana a živeti u Evropi. Ja imam jednog sina, a on oće da ima deset sinova. I onih devet da mu ja nosim na leđima, ne mogu. Nemoguće je to. Nije to važno, hoće li to nositi Njemac, Austrijanac, Švajcarac, Italijan, Jugosloven, ali ne može. Oni će nas pregaziti natalitetom. Kultura naša je zajednička, jezik je naš zajednički. Oni kažu most Mehmed-paše Sokolovića, a Mehmed-paša Sokolović je srpsko dijete. Rodio se tu, odveden za Carigrad, prevaspitan, došo tu, napravio most. A zašto? On je htio da veže tim mostom Srbiju i Bosnu, jer on nije prebolio ono u sebi što je nosio. Nije ga zlato moglo odneti na drugu stranu. Da vam objasnim jednu stvar. Ja sam rođena u Bosni srebrenoj gdje su katolički kralj, Tvrtko Tomašević Kotromanić je se krunisao u Mileševi, vjenčao se u đakovačkoj katedrali, a prestonicu imo u Bobovcu, Kraljevoj Sutjesci, Kakanj. Tu ima samostan katolički koji ima jaču biblioteku, možda nego pola Vatikana. Kultura se održala. Iako sam ja pravoslavna, meni je bila čast, da ja nedeljom prošetam do tog samostana. Kulturu ljudi imaju svoju, nošnju svoju, običaje svoje. Ako ti poštuješ mene i ja tebe, mi možemo da razgovaramo.

Ja sam pravoslavna iz Bosne, ja nisam iz Srbije. Ja nisam iz Makedonije, ja nisam iz Crne Gore, nisam iz Slovenije. Ja sam iz Bosne, ali sam pravoslavna. I to je toliko godina star, i onaj katolik i on je iz Bosne, on nije iz Zagreba, nije iz Pariza nego je baš iz Kraljeve Sutjeske, s Bobovca.

Vladika Nikolaj Velimirović je poglavar pravoslavne crkve, koji je onog rata otišo u Ameriku. Pisao je mnogo, i kad je želio da umre, on je rekao, moje kosti odnesite u Srbiju. Oni su ga donijeli. Eh, citat iz njegovog jednog djela sam ja uzela za ovaj čaj. I sad me dobro slušajte: "Gospode, nado moja u očajanju", znači, bože pomoz mi kad mi je teško. "Gospode, snago moja u nemoći", znači nemoćan sam tražim od boga pomoć. "Gospode, videlo moje u tami", znači rat je, sve je tama, bože daj da vidim. E to sam stavila na ovaj čaj da svakom pomogne, nije važno da li je Musliman, da li je Hrvat, da li je Srbin, da li je Ciganin, da li neko čudovište, uopšte me ne interesuje. Ja sam mu dala božiji blagoslov. Mislim da je to razlog što sam preživela ja, da je preživelo moje dijete, da preživi svako. Sudbina. Muž je moj došo kući, kazao je šta je bilo, ko ga je mučio. Bilo je i tamo muslimanski čuvara koji je krio komad hljeba i mom mužu dao.

Sad je vreme teško. Nemaš sigurnost u bolnicu, nemaš sigurnost na poso, nemaš sigurnost na ulicu, nemaš sigurnost na igranku, ne možeš naći sebi djevojku više. Kod nas ima mnogo mješanih brakova. Sad je to više neizvodljivo. Kako moj sin

da dođe tamo i sad uzme Muslimanku, dovede je meni na vrata i kaže, ja sebi uzeo Muslimanku. Može, ali teško će biti. Mi se svi rodimo, ne znamo ništa, samo kad nas majka nosa, onda kaže, spavaj, ninaj, ti si ovo, ti si ono. Deda, baba, majka, tetka, sve mu kaže to. Sve mi to ovde u glavu stavi. E to je to. Meni nema ni jedna zemlja na svijetu da je ljepša od Bosne, ali ja je više nemam. Dođeš u Srbiju, ti si Bosanac, dođeš u drugu državu, ti si izbjeglica. Na kraju više nemaš svoje ime, imaš samo koji si broj. Eto zato ja radim ovo, da je ljudima lakše. Ja sam otišla kući, a bolje bi bilo da nisam. Morala sam, jer stalno se priča na televiziji o povratku. Nije čovjek, nije ljudska duša šahovska figura, sad ovdje, sad onde. Djeca nose strašne traume. I djecu treba pitati šta će. Mi stari se ne trebamo pitati. Mi smo završili, sad djeca nek kažu šta hoće. Ako hoće djeca zajedno nek idu zajedno, ako neće, djeci treba pustiti. Ali kad se kaže, pobijeno pet hiljada, deset hiljada, sto hiljada, pa to ko mravi. Ne može to tako. Treba prebrojati, vidjeti.

Evo vidite, ja sam sad ovde u srpskom entitetu. Ja posla nemam, ja života nemam. Ali to mene kao čoveka ne interesuje. Koji poso? Ja sam završila za svaki poso. Moj je najljepši poso kad sam ja ovde, šetam, nabere trave, izrežem, osušim, spakujem. To je život. Samo tako možeš biti normalan. Gdje god sjedneš, nemam, nemam, nemam, nemam. Postala prva riječ u životu. U šumi nema nemam. Metnem u jedan džep komad hljeba, u drugi džep stavim dva paradajza i paštetu i sve imam.

Političari su zloupotrebili religiju. Nijedna knjiga ne govori o ratu i mržnji, ni katolička, ni pravoslavna, ni muslimanski Kuran. Ja sam pročitala to. Nigdje ne piše ubij. To je paravan. Oni samo kažu u ime vjere. Nema toga.

Ja apsolutno vjeru poštujem svačiju, kao prije. Ja sam sada spavala kad sam išla u Kakanj kod žene koja je katoličke vjere. Nisam spavala kod pravoslavnih, jer ona je mene pozvala. Ona je moja koleginica. Trideset godina smo radile zajedno. Ja sam i tada bila vjernik, ne samo sad. Sad se svi hvataju religije, i oni koji ne znaju ni šta je religija. O religiji treba mnogo toga znati. Nemojte je u politiku. Ja kažem često puta, u crkvu kad dođem, ne volim da vidim predsednika opštine, ne volim da vidim ovu grupu rukovodioca, oni stali u prvi red, niste vi za toga.

Vjerovatno sada narod ide u džamiju i crkvu više nego prije rata. Katolici su inače išli uvijek. Oni su se držali svoga uvijek. Muslimani, i oni su se držali. Srbi se ko sada malo popravljaju, sve dok se ne naljute. Kad se naljute kaže, nema ni boga. To je specifikum narod, koji je i suviše ponosam, tvrdoglavo ponosan. To je dobar čovek, to hoće da ti da krvi, ali ne diraj ga.

Mene kad bi pitali, u Bosni neka naprave kantone i neka živi gdje ko hoće. Tamo gdje je Cigo, ja ću i nek mi on bude gradonačelnik. Nije borba za vlast ako čovek radi svoj poso. Nemoj me dirati, nemoj me maltretirati, nemoj mi uskraćivati moja elementarna osnovna prava. Pa onaj Musliman ako nije zadovoljan sa Alijom neka dođe ovde kod nas, a ovaj ako nije zadovoljan sa ovim ovde, nek ide tamo.

Ništa nemam, nikakve nade ni budućnosti. Najveća mi je preokupacija gdje ću da umrem. Jedino kad bi mogla još malo da živim da pomognem sinu, da on stane

na svoje noge. Jer ja ne verujem više u ljude. Pa zamislite, čovek koji je ležao dvije godine u zatvoru, umro od posledica, država to ne priznaje. Mi ne primamo nikakvu socijalnu pomoć niti bilo kakvu nadoknadu. Moj muž nije šehid, nije prvoborac na liniji. Samo onaj ko je poginuo na liniji, njemu se daje. Njegova žena ima sad para i da se obuče, i da ide u švaleraciju i da kupi šta hoće, jer je njen muž poginuo na liniji. Da li je to ovde ili tamo, isto je to. Pobjesni od para, a ratni zarobljenici i njihove porodice ne postoje.

Ne znam hoće li iko od tih ljudi koji su živi dočekati da ta Bosna bude kao što je nekad bila. Neće najvjerojatnije. Moja generacija i ove generacije sad što pamte neće. Svako ko ima mogućnosti u bilo kom smislu treba da zaustavi rat, a vjerski poglavari da ne zloupotrebljavaju vjeru u politiku. Neka puste narod da živi na svoj način.

<< Nazad